सामना
शनिवार, १७ मार्च २०१८

फुलोरा

कासवांची जत्रा

२४ आणि २५ मार्चला कोकणात आंजर्ले येथे कासवांची जत्रा भरणार आहे. चला सारे पाहायला!

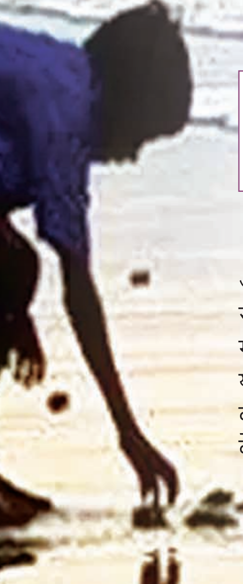

नितांत देखणं कोकण. नितळ... अथांग समुद्र... मऊशार वाळू... कंच... गच्च झाडी. या सगळ्या दैवी निसर्गसौंदर्यावर समुद्रातील पिटुकली कासवं मानाचा तुरा खोवतात.

सध्या वेळास, आंजर्ले, गुहागर, मोचेमाड, वायंगणी अशासारख्या आपल्या महाराष्ट्रातील कोकण परिसरातील समुद्रकिनारी असणारी अनेक गावे एका विशिष्ट गोष्टीमध्ये व्यस्त आहेत आणि ते म्हणजे 'ऑलिव्ह रिडले' या कासवांचे संवर्धन. होय... 'ऑलिव्ह रिडले' या नावाची कासवांची प्रजाती सध्या फक्त महाराष्ट्रातच नव्हे तर केरळ, तामीळनाडू ते अगदी ओडिशापर्यंतच्या समुद्र किनाऱ्यावर येऊन त्यांच्या नवीन पिढीला जन्म देत आहेत. ही नैसर्गिक घटना म्हणजे निसर्ग साखळीतील एक अत्यंत महत्त्वाचा दुवा आहे. 'ऑलिव्ह रिडले' प्रजातीची ही कासवं समुद्राचे पाणी स्वच्छ ठेवण्यात मोलाची भूमिका पार पाडतात.

कासवांचा जन्म

दरवर्षी साधारण फेब्रुवारी ते मार्चच्या दरम्यान ही 'ऑलिव्ह रिडले' प्रजातीची कासवं हिंदुस्थानातील अनेक ठिकाणच्या समुद्र किनारी आपली अंडी देण्यास येतात.

या कासवांचा जन्म म्हणजे एक अभ्यासपूर्ण विषय आहे. तसं म्हटलं तर या कासवांचे जास्तीत जास्त आयुष्य हे समुद्रातील पाण्यातच असते. मात्र विणीच्या काळानंतर जेव्हा अंडी देण्याची वेळ येते, तेव्हा मादी कासव हजारो किलोमीटरचा प्रवास करून समुद्र किनाऱ्यावर येते. यामध्ये सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे ज्या मादी कासवाचा जन्म ज्या किनाऱ्यावर झाला आहे, ती त्याच किनाऱ्यावर दरवर्षी येऊन तिच्या पिलांना जन्म देते. जेव्हा त्या मादी कासवाचा जन्म झालेला असतो, त्यावेळेस तिच्या डोक्यात तिकडचा अक्षांश - रेखांश असा काय नोंदला जातो की ती आयुष्यभर तिच्या पिलांना जन्म देण्यासाठी ती त्याच त्याच किनाऱ्यावर पुनःपुन्हा येत असते. हे कसं काय होतं ही सध्यातरी मानवाच्या आकलनाच्या पलीकडची गोष्ट आहे.

जेव्हा अंडी देण्याची वेळ जवळ येते, तेव्हा अनेक मादी कासवं किनाऱ्याजवळ येतात आणि एका नंतर एक म्हणजेच आळीपाळीने एक एक मादी अंडी घालत असते. यालाच Arribada म्हणून संबोधले जाते. म्हणजेच ते ग्रुप नेस्टिंग करतात.

ही कासवं अंडी देण्यासाठी अंधाराची वेळ निवडतात. अंडी दिल्यानंतर ती जागा वरून इतकी साफ केली जाते की, पाच मिनिटांनंतर आपणाला कळणारदेखील नाही की या जमिनीखाली अंडी आहेत.

समुद्रकिनारी असणाऱ्या वाळूत ते मागच्या पायांनी साधारणपणे एक ते दीड फूट इतका खड्डा खोदतात आणि त्यात साधारण १०० ते १२० अंडी एकाच वेळेला सोडतात.

अंड्यातून पिल्लू बाहेर येण्यासाठीचा काळ ४५ ते ५० दिवस इतका असतो. तापमानाप्रमाणे तो थोडाफार वाढूही शकतो.

अंड्यातून पिल्लू बाहेर येण्यासाठी जमिनीखालील तापमान २९ ते ३० डिग्री सेल्सियस इतके नेहमीच राहिले पाहिजे नाहीतर पिल्लू जन्माला येणे अवघड असते.

यामधील अजून एक आश्चर्य म्हणजे जर तापमान २८ डिग्रीच्या आसपास किंवा त्यापेक्षा कमी असल्यास सर्व अंड्यांमधून नर कासव जन्माला येतात. जर तापमान ३० डिग्रीपेक्षा जास्त असेल तर सर्व अंड्यांमधून मादी पिल्लेच जन्माला येतात. तापमान २९ ते ३० डिग्री इतके कायम असेल तर त्यातून नर आणि मादी असे दोन्ही प्रकारची पिल्ले जन्माला येतात. म्हणजेच जेव्हा मादी अंडी सोडते तेव्हा ते नर किंवा मादी असं काही ठरलेले नसते.

या सर्व पिल्लांना आईचे संगोपन कधीच मिळत नाही. अंड्यातून बाहेर पडल्या पडल्या लगलीच ती समुद्राकडे धाव घेतात. हाच काय तो त्यांचा आणि जमिनीचा संबंध असतो.

कासवांचा अधिवास

त्यांचे अस्तित्व मुख्यत्वे करून प्रशांत महासागर, अटलांटिक महासागर, अरबी समुद्र, हिंदी महासागर आणि बंगालच्या उपसागरात आढळून येते. तसेच ट्रॉपिकल भागातही ते आढळतात. याचे कारण त्यांना राहण्यासाठी लागणारे पाणी हे उबदार असले पाहिजे. अति थंड किंवा अति गरम पाण्यात ते राहू शकत नाहीत.

खाद्य

या कासवांच्या जबड्यात जबरदस्त ताकद असते. ही कासवं मुख्यत्वे करून मांसाहारी असतात. त्यांचे मुख्य अन्न म्हणजे खेकडे, जेली फिश, झिंगे आणि तत्सम असे अनेक प्रकारचे समुद्री जीव. कधी कधी मात्र ते समुद्रातील शैवालदेखील खातात. एक जीव दुसऱ्यावर जगत असतो हा निसर्गाचा नियम आहे. यामध्ये ऑलिव्ह रिडले कासवांना वरीलप्रमाणे समुद्री जीवांचा अतिरेक होऊन समुद्राची हानी होऊ नये आणि त्यांच्यावर नियंत्रण व्हावे, हे काम निसर्गाने सोपवलेले आहे. यासाठी त्यांचे संवर्धन होणे खूप महत्त्वाचे आहे.

संवर्धन

हिंदुस्थानातील ओडिशामधील गहिरमठ या सागरकिनारी हिंदुस्थानातील सर्वांत जास्त घरटी असल्याचे आढळून आलेले आहे. महाराष्ट्रातदेखील अनेक सागर किनारी ही कासवं आपली घरटी करतात. यांचे संवर्धन करण्यासाठी आता स्थानिक लोकांनी समुद्राजवळच असणाऱ्या विशिष्ट अशा जागेमध्ये या कासवांची अंडी ठेऊन त्यामधून पिल्ले बाहेर पडून ते समुद्रात जाईपर्यंत कुत्रे, कोल्हे अशा सारखे प्राणी तसेच कावळे, गरुड इत्यादींसारखे पक्षी येऊन त्यांचे नुकसान होऊ नये म्हणून त्या अंड्यांची जोपासना केली जाते. त्याचप्रमाणे गावागावांमध्ये सभा घेतल्या जातात. या कासवांचे महत्त्व समजावून सांगितले जाते. स्थानिक कार्यकर्ते अगदी हिरिरीने शाळा कॉलेजेसमध्ये जाऊन त्यांना आणि इतरही लोकांना लघुपट, फोटो तसेच सोशल मीडिया यासारख्या अनेक माध्यमांतून या बद्दलचे महत्त्व पटवून सांगतात आणि त्या बद्दलची जनजागृती केली जात आहे. त्याचे फलित म्हणून आता मुंबई - पुण्यासारख्या मोठ्या शहरांमधून अनेक लोकं कासव आणि त्यांचा जन्म पाहायला जात आहेत. त्यांच्या संरक्षणाच्या आणि संवर्धनासाठी एकत्र येत आहेत. आपणही याचा अनुभव किमान एकदा तरी घ्यायलाच हवा. या सोबतच कोकणातील स्वच्छ आणि मस्त समुद्र किनारा, नारळी पोफळीच्या बागा, कोकम - आवळा सरबत, तेथील अप्रतिम जेवण, शांत ठिकाणी असणारी सुंदर मंदिरे यासारख्या अनेक गोष्टीदेखील आपसूकच अनुभवायला मिळतील. या सगळ्यासाठीची मदत करायला आणि या बद्दलची माहिती द्यायला स्थानिक लोक नेहमीच आपली वाट पहात असतात. अगदी अगत्याने होणारा पाहुणचार आपली वाट बघत आहे. यालाच कासव जत्रा असे संबोधले जाते.

चला तर मग... आपणही कासव जत्रेची मजा लुटूया आणि एक वेगळेपण अनुभवूया.

श्रीकांत उंडाळकर
shrikant.undalkar@gmail.com

'ऑलिव्ह रिडले' कासवांचे गुणधर्म

यांच्या पाठीच्या कवचाचा तसंच त्यांच्या त्वचेचा रंग हा गडद हिरवा (Olive Fruit - जैतुन फळासारखा) असल्याकारणाने त्यांना 'ऑलिव्ह रिडले' हे नाव देण्यात आले आहे.

यांचे तोंड हे निमुळते असते. नवजात कासवाचा रंग काळा असून तो मोठा झाल्यावर हिरवट होतो.

पूर्ण वाढीच्या कासवाची लांबी ही साधारण दोन ते अडीच फुटापर्यंत तर वजन ४० ते ४५ किलोपर्यंत असते.

त्यांचा आयुष्यकाळ हा साधारण ४० ते ५० वर्षे इतका असतो.

साधारण १५ वर्षे झाल्यानंतर नर व मादी प्रजननक्षम बनतात.

यामध्ये नराची शेपूट लांब असून ती कवचामधील भागातून बरीच बाहेर आलेली असते. त्यामुळे नर आणि मादी यातील फरक सहजपणे ओळखता येतो.

धोके

या समुद्री कासवांचा खरा शत्रू तर मानवच आहे. मानवाने अनेक वर्षे यांचे मांस, कवच, चामडी अशासारख्या गोष्टींसाठी कत्तल चालूच ठेवली होती. तसंच जेव्हा कासव अंडी देऊन पुन्हा समुद्रात जाते त्यानंतर ती अंडी कुत्रे, कोल्हे, गरुड अशासारखे प्राणी-पक्षी मारून खात असतात. त्यामुळे ही अंडी वाचवणे ही काळाची गरजच बनलेली आहे.

असा असेल महोत्सव

पहिला दिवस

२३ मार्च (शुक्रवार). खाजगी वाहनांतून दादर टी.टी. येथून सकाळी १० वाजता प्रयाण. २४ मार्च. (शनिवार). सकाळीच दापोली-आंजर्ले येथे पोहोचणे. थोडा आराम आणि नाश्त्यानंतर टर्टल हॅचिंग सेंटरला प्रयाण. त्यांनतर दापोलीजवळील करडे येथे प्रयाण. तेथेच जेवण. त्यानंतर मनोरंजनासाठी पॅरा सेलिंग, वॉटर स्कूटर, बनाना राईड अशा साहसी खेळांमध्ये सहभाग. याच दिवशी हर्णे येथील चंद्रिकादेवी मंदिरालाही भेट देणार. सायंकाळी स्थानिक फिश मार्केटमध्ये माशांचा लिलाव पाहणे. सायंकाळीच कासवांच्या हालचाली पाहणे.

दुसरा दिवस

२५ मार्च. (रविवार). सकाळच्या वेळीच डॉल्फिन मासे पाहायला खोल समुद्रात जाणे. त्यानंतर सुवर्णदुर्ग किल्ल्याला भेट देणे. मग जेवण. थोडा आराम केल्यानंतर तेथून जवळच असलेल्या आंजर्ले गणपती मदिराला भेट देणे. रात्री ९ वाजता मुंबईला परतण्याचा प्रवास. महोत्सव पाहायचा असेल तर ७६६६३६०३२० येथे संपर्क साधावा.

रोहित पक्ष्यांना भेटूया!

येत्या १ एप्रिलला मुंबईत रोहित पक्ष्यांना अगदी जवळून बोटीत बसून पाहायची संधी मिळणार आहे.

फ्लेमिंगो बोट सफारी... दरवर्षी हिंदुस्थानात येणाऱ्या पाहुण्या फ्लेमिंगोचे सगळ्यांनाच आकर्षण असते. या पक्ष्यांना आता पक्षीप्रेमींना जवळून पाहता येणार आहेत. कारण आय नेचरवॉच फाऊंडेशनने १ एप्रिलपासून 'फ्लेमिंगो बोट सफारी' सुरु केली आहे. विशेष म्हणजे या सफरीतील पहिल्या दोन आठवड्याची बुकिंग फुल झाली आहे. ही अनोखी सफर अनुभवण्यासाठी पक्षीप्रेमींचा चांगला प्रतिसाद मिळत असून महिन्यातील प्रत्येक शनिवार-रविवार असणार असून मे महिन्यापर्यंत त्याचा आनंद पक्षीप्रेमींना घेता येणार आहे. या सफरीबरोबरच पक्षीप्रेमींना खाडीचे महत्व, कांदळवन याचीही माहिती देण्यात येणार आहे. या सफरीमध्ये अन्य पक्षीही दाखवण्यात येणार असून नवी मुंबई ऐरोली येथील कोस्टल ॲण्ड मरीन बायोडायव्हर्सिटी सेंटर येथे सकाळी १०.४५ पासून सुरुवात होणार असल्याचे आय नेचरवॉच फाऊंडेशनचे संचालक आयसॅक केहिमकर यांनी दिली.

रोहित पक्ष्यांच्या आगमनाची चाहूल लागताच मुंबईकर सुखावतो. एखाद्या चित्रकाराने आपल्या कल्पनाशक्तीतून रेखाटलेला असावा असा हा अतिशय सुंदर पक्षी आहे. उंच मान व लांब पाय असलेल्या रोहित पक्ष्याचे अतिशय तेजस्वी पंख गुलाबी किंवा फिक्या गुलाबी रंगाचे असतात. ते फक्त आपल्या आनंदासाठीच अस्तित्वात आहेत असे वाटते, परंतु खरं तर ते पहिल्यांदा गुलाबी नसतात. पिल्लांची पिसे पांढऱ्या रंगाची असतात व ती राखाडी होतात आणि नंतर त्यांच्या आहारातून मिळणाऱ्या सर्व प्रकारची अल्गी, छोटे मासे, सर्व प्रकारचे किडे, पाण्यातील जीवाणू आणि बीटा कॅरोटीनमधून गुलाबी रंग घेतात. जगामध्ये मुख्यत्वे उष्ण कटिबंधात हा पक्षी आढळतो. आफ्रिकेत मोठ्या प्रमाणावर यांची वस्ती आहे. हजारोंच्या संख्येने यांचे थवे आढळून येतात. हिंदुस्थानात पण हा पक्षी विपुल प्रमाणात आढळतो. हा पाणथळ जागी थव्याने राहणारा पक्षी. छोटा रोहित व मोठा रोहित या दोन जाती हिंदुस्थानात सापडतात. रोहित पक्षी भारतात स्थानिक स्थलांतर सुद्धा करतात. बहुतांशी रोहित पक्षी हे कच्छच्या रणामधील रहिवासी आहेत. पावसाळ्यामध्ये जेव्हा कच्छच्या रणामध्ये गुढगाभर उथळ पाणी असते अशा ठिकाणी चिखलाचे छोटे छोटे किल्ले उभारून त्यात अंडी घालतात व पिल्लांना वाढवतात.पाणी व ऊन पुष्कळ असल्याने भरपूर खाद्य असते त्यामुळे पिल्लांचे पालनपोषण चांगले होते. तसेच कच्छचे रण मानवी वस्तीपासून दूर असल्याने त्यांची वाढ व्यवस्थित होते. ज्या भागात रोहित पक्षी अंडी घालतात त्या भागाला कच्छमध्ये रोहित पक्ष्यांचे शहर असे म्हणतात.

काही विशिष्ट प्रकारचे शेवाळे खाल्ल्यामुळे यांच्या पंखाखाली गुलाबी रंगाची छटा तयार होते. हे या पक्ष्याचे वैशिष्ट्य आहे.

रोहित पक्ष्याची चोच ही अत्यंत वैशिष्ट्यपूर्ण असते. चोचीच्या आकारामुळे या पक्ष्याला चिखलामधील खाणे शोधणे अतिशय सोपे जाते. तसेच याच चोचीने ते चिखलाचे घरटेदेखील बनवतात. स्थलांतरित होणारे बहुतांश रोहित पक्षी प्रजननासाठी त्यांच्या मूळ कॉलनीमध्ये परत जातात. तथापि काही शेजारच्या कॉलनीमध्ये सामील होतात.

जेव्हा रोहित पक्षी स्थलांतर करतात तेव्हा ते प्रामुख्याने रात्री करतात. ते निरंकुश आकाश आणि अनुकूल शरद ऋतूतील प्रचलित वारा यांच्या दिशेने टेलविंडसह उडणे पसंत करतात. ते एका रात्री सुमारे अंदाजे ६०० किमी प्रवास करू शकतात. दिवसा ५० ते ६० किलोमीटरच्या वेगाने प्रवास करत जास्त उंचीवरून उडतात, शक्यतो ईगल्सची कुरघोडी टाळण्यासाठी.

छोट्या रोहित पक्ष्याची चोच ही काळसर असून फक्त टोक लाल असते. मान व पाय खूप लांब असतात तर वाकडी चोच व मोठा पिसारा असतो. छोटा रोहित पक्षामध्ये काळी किनार असलेले असंतुलित गुलाबी पंख आहेत आणि खोल किरमिजी रंगाचे पाय आहेत. डोळे नारिंगी-पिवळे आहेत आणि लाल रंगाने वेढलेले आहेत. मोठा रोहित पक्षी हा रंगाने थोडा वेगळा असतो. मोठ्या रोहित पक्ष्याची चोच हलकी गुलाबी आहे व त्याचे टोकच फक्त काळे असते. मोठ्या रोहित पक्ष्याचे रूप जास्त मोहक नाजूक असते, त्यांची जास्त वस्ती नळ सरोवर, कच्छच्या रणमध्ये आहे. थंडीच्या दिवसांमध्ये लाखोंनी लोक त्यांना बघण्यासाठी जातात. त्यांचे आकारमान मात्र छोटा रोहित व मोठा रोहित एकत्र बघितल्याशिवाय फरक कळू शकत नाही.

अशा या माझ्या अतिशय लाडक्या पक्ष्यांचे मी असंख्य फोटो काढले आहेत, ते तुम्हाला बघावयास नक्की आवडतील!!!

विद्या कुलकर्णी, पक्षीतज्ज्ञ
vidyakulkarni251@yahoo.in

रोहित पक्ष्याची चोच

पावसाळ्यानंतर कच्छमध्ये पाणी जेव्हा आटते तेव्हा रोहित पक्षी स्थानिक स्थलांतर करतात व देशभर पसरतात. पाण्यात रोहित पक्ष्यांना पोषक अशा उथळ जागा आहेत. तेथे हिवाळ्यात व उन्हाळ्यात कधी कधी रोहित पक्षी आढळून येतात.